

LUDZKI WYMIAR HISTORII

Rodzicom

[...] myśl i słowo są również czynem,
gdy stanowią nie ucieczkę, odpocznienie,
ukojenie i pociechę dla „strapionych
i skołatanych istnień”, ale odważne i męskie
spojrzenie w oczy każdej, najgroźniejszej nawet
rzeczywistości.

Gustaw Herling-Grudziński,
Nota o Brzozowskim

ALEKSANDRA DĘBSKA-KOSSAKOWSKA

LUDZKI WYMIAR HISTORII

GUSTAW HERLING-GRUDZIŃSKI, KONSTANTY A. JELEŃSKI, CZESŁAW MIŁOSZ
WOBEC HISTORII, WSPÓLNOTY I SZTUKI

Recenzent
Stanisław Gawliński

Spis treści

Słowo wstępne 7

WOBEC HISTORII I POLITYKI

Doświadczenie emigracji 15

Doświadczenie zniewolenia. Wokół *Zniewolonego umysłu* 40

WOBEC WSPÓLNOTY

W kręgu Kongresu Wolności Kultury 97

W kręgu „Preuves” 110

W kręgu „Tempo Presente” 147

Jeleńskiego i Herlinga „wymiar historii” na łamach europejskich czasopism 167

WOBEC POWINNOŚCI ARTYSTY

Horyzont metafizyczny 189

Horyzont aksjologiczny 250

Nota bibliograficzna 309

Bibliografia 311

Indeks nazw osobowych 327

Streszczenie 335

Summary 337

Résumé 339

Słowo wstępne

Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz reprezentują tę samą formację kulturową. Są polskimi humanistami ukształtowanymi przez wspólny paradygmat wartości ufundowany na bazie tożsamyh lektur.

W datowanym na 1933 rok wierszu *O książce* dwudziestodwuletni wówczas Czesław Miłosz pytał w „epoce burzy, dniu apokalipsy”¹: „Gdzież jest miejsce dla ciebie w tym wieku zamętu, / książko mądra, spokojna, stopie elementów / pogodzonych na wieki spojrzeniem artysty?”², a w dalszych wersach wskazywał na dziedzictwo Josepha Conrada i Cypriana Kamila Norwida. Byli to autorzy, którymi inspirowała się polska młodzież pierwszych dekad XX stulecia.

Historycy literatury przyzwyczaili nas do dzielenia twórców tych lat na dwa pokolenia literackie – 1910 i 1920. Tym niemniej, na użytek tej pracy, należy pamiętać, że patronami Miłoszowego pokolenia i tzw. pokolenia Kolumbów byli ci sami autorzy. Powtórzmy: Conrad, Norwid oraz filozof kultury Stanisław Brzozowski. To Brzozowski w *Testamencie Norwida* z 1907 roku zanotował następujące słowa:

Kulturą byłoby dla Norwida tylko to, co byłoby wynikiem własnej i swobodnej twórczości narodów. On, który pojmował

1 C. MIŁOSZ: *O książce*. W: IDEM: *Wiersze wszystkie*. Kraków 2011, s. 73.

2 Ibidem.

jako krzywdę wyrządzaną polskiej sztuce krzywizną i koszlawość każdej polskiej stodoły, patrzył na tę kwestię bardzo głęboko.

Zresztą w *Promethidionie* wypowiada się on najzupełniej wyraźnie. Mówi on o tym, że jedną z największych klęsk nowoczesnego życia kulturalnego jest całkowite oddarcie pracy od twórczości, jest całkowite przekazanie tego, co właściwą twórczość życiową społeczeństw stanowi, przymusowi i oddarcie swobody twórczej od tego, co stanowi właściwą treść życia mas ludowych³.

Nie miejsce tu i czas by przeprowadzać wnikliwą analizę pisarstwa Brzozowskiego czy też przegląd recepcji tego pisarstwa. Czyniono to już wielokroć⁴. W kontekście zaproponowanej przeze mnie lektury pism Herlinga-Grudzińskiego, Jeleńskiego, Miłosza trzeba podkreślić, że to właśnie w gorączkowych zapiskach Brzozowskiego młodzi twórcy odnajdywali precyzyjne wskazania dotyczące tego, jak należy żyć, jakich wyborów dokonywać, jak tworzyć.

To od Brzozowskiego uczyli się nowoczesnej odpowiedzialności za każdy wybór, za każdy czyn. Łatwo dostrzec można w ich tek-

3 S. BRZOZOWSKI: *Testament Norwida*. W: IDEM: *Eseje i studia o literaturze*. T. 1. Wrocław-Warszawa 1990, s. 341.

4 Do Stanisława Brzozowskiego wraca się ustawicznie. Zob. m.in.: J. BRAUN: *Metafizyka pracy i życia. Rzecz o Stanisławie Brzozowskim*. Warszawa 1934; K. WYKA: *Myśl Brzozowskiego; Brzozowskiego krytyka krytyki*. W: IDEM: *Stara szuflada i inne szkice z lat 1932–1939*. Kraków 2000; A. WALICKI: *Stanisław Brzozowski – drogi myśli*. Kraków 2011; M. STĘPIEŃ: *Spór o spuściznę po Stanisławie Brzozowskim w latach 1918–1939*. Kraków 1976; A. MENCWEL: *Stanisław Brzozowski. Kształtowanie myśli krytycznej*. Warszawa 1976; IDEM: *Stanisław Brzozowski. Postawa krytyczna. Wiek XX*. Warszawa 2014; M. URBAŃSKI: *Od Brzozowskiego do Herberta. Studia o ideach literatury polskiej XX wieku*. Łomianki 2013; liczne teksty rozproszone, np.: N. LEŚNIEWSKI: *Stanisława Brzozowskiego krytyczna hermeneutyka*. „Lingua ac Communitas” 2003, vol. 13; T. TUROWSKI: *Stanisław Brzozowski jako prekursor hermeneutyki*. „Lumen Poloniae. Studia z filozofii polskiej” 2009, nr 2.

stach wyraźny wpływ Brzozowskiego, który, mimo meandrycznego toku myśli, stale powtarzał prawdę o potencjalnej potędze człowieka. Bardzo dobitnie ujął tę właściwość jego rozumowania rówieśnik Miłosza – krytyk Kazimierz Wyka, piszący w swoim magisterium:

[...] czy będziesz wielki i dumny, czy słaby i wyklęty, zależy to tylko od tego, czy znajdziesz w sobie dostateczną siłę, aby wziąć na barki odpowiedzialność za obowiązki, jakie twa wielkość i swoboda nakładają ci⁵.

Brzozowski stawał się dla nich „nauczycielem zawodu”. Jakiego zawodu? Pisarza, emigranta, Polaka-Europejczyka. Pisarza, bo przecież dla każdego z nich był to naturalny „zawód pierwszego wyboru”. Emigranta, bo burzliwa historia XX wieku, a mówiąc wprost – polityczne decyzje po zakończeniu II wojny światowej przyczyniły się do zmiany nie tylko mapy Europy, ale również życiowych wyborów tych, którzy nie mogli wrócić do kraju czy w nim pozostać. Polaka-Europejczyka, bo w XX wieku literatura polska istniała w diasporze⁶. Twórczość głównych bohaterów niniejszej pracy ujawniała wiele interesujących aspektów napięć powstających pomiędzy polskością a europejskością.

Niniejsza książka nie jest poświęcona recepcji myśli autora *Legendy Młodej Polski* w pisarstwie prezentowanych autorów. Tym niemniej twierdzę, że bez przeżycia lektury Brzozowskiego nie powstałyby w takiej postaci dzieła Miłosza, Herlinga i Jeleńskiego. Bohaterowie książki Stanisławowi Brzozowskiemu poświęcili wiele uwagi. Na jego niełatwy, a inspirujący patronat powoływali się wprost. Stąd też w ich twórczości odnajdziemy świadectwa odbioru dzieła autora *Filozofii romantyzmu polskiego*. Nie jest moim

5 K. WYKA: *Filozofia czynu i pracy u Jerzego Sorela i Stanisława Brzozowskiego*. „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 3, s. 84.

6 Zob. M. KRAKOWIAK: *Mierzenie się z esejem. Studia nad badaniami polskiego eseju literackiego*. Katowice 2012, s. 44–54.

zamiarem odwoływać się do wyrażonego w sposób bezpośredni stosunku Miłosza⁷ i Herlinga⁸ do patrona ich formacji kulturowej. W literaturze przedmiotu obecne są prace poświęcone Miłoszowej recepcji Brzozowskiego⁹. Pragnę raczej zwrócić uwagę na niewyrażony *expressis verbis*, ale obecny przecież w pisarstwie Herlinga-Grudzińskiego, Jeleńskiego i Miłosza paradygmat etycznego

7 Zob. m.in.: C. MIŁOZ: *Człowiek wśród skorpionów. Studium o Stanisławie Brzozowskim*. Warszawa 1982; do myśli Brzozowskiego nawiązuje także w: IDEM: *Legendsy nowoczesności*. Kraków 1996 i pisanym dla amerykańskich studentów podręczniku: IDEM: *Historia literatury polskiej do 1939*. Tłum. M. TARNOWSKA. Kraków 1993; zob. także: IDEM: „Warszawa środkiem ustali się świata”. „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 13.

8 Zob. m.in.: G. HERLING-GRUDZIŃSKI: *Sprawa Stanisława Brzozowskiego*. W: IDEM: *Recenzje, szkice, rozprawy literackie 1935–1946*. Zebr. Z. KUDELSKI. Oprac. W. BOLECKI et al. Kraków 2009 (Gustaw Herling-Grudziński. Dzieła Zebrane. T. 1); IDEM: *Nota o Brzozowskim*. W: IDEM: *Recenzje, szkice, rozprawy literackie 1935–1946...* [prwdr w: S. BRZOZOWSKI: *Filozofia romantyzmu polskiego*. Rzym 1945]. Do myśli Brzozowskiego powraca w licznych artykułach: m.in.: G. HERLING-GRUDZIŃSKI: „Z dymem pożarów”, *Powieści historyczne Parnickiego*. W: IDEM: *Recenzje, szkice, rozprawy literackie 1947–1956*. Zebr. Z. KUDELSKI. Oprac. J. BIELSKA-KRAWCZYK et al. Kraków 2010 (Gustaw Herling-Grudziński. Dzieła Zebrane. T. 2); IDEM: *Wybór pism Frydego*. W: IDEM: *Recenzje, szkice, rozprawy literackie 1957–1998; Felietony i komentarze z Radia Wolna Europa 1955–1967*. Zebr. Z. KUDELSKI, V. WEJS-MILEWSKA. Oprac. J. BŁAŻEJOWSKA et al. Kraków 2013 (Gustaw Herling-Grudziński. Dzieła Zebrane. T. 3), a także w *Dzienniku pisanym nocą*.

9 Zob. m.in.: M. WYKA: *Miłosz i Brzozowski*. W: *Poznanwanie Miłosza. Studia i szkice o twórczości poety*. Red. J. KWIATKOWSKI. Kraków 1985; EADEM: „Człowiek wśród skorpionów” Miłosza na nowo odczytany. W: EADEM: *Czytanie Brzozowskiego*. Kraków 2012; EADEM: *Bulion z gwoździ, czyli Miłosz i Brzozowski (krótka historia pewnego wpływu)*. W: EADEM: *Miłosz i rówieśnicy. Domknięcie formacji*. Kraków 2013; A. JAWORSKA: *Herezja z ducha Brzozowskiego. Na podstawie „Człowieka wśród skorpionów” Miłosza*. W: *Miłosz. Dyskursy*. Red. M. BERNACKI, A. MATUSZEK. Bielsko-Biała 2016; G. BORKOWSKA: *Towiański – Brzozowski – Miłosz. Wspólna nić?* W: *Konstelacje Stanisława Brzozowskiego*. Red. U. KOWALCZUK et al. Warszawa 2012.

i artystycznego wzorca sformułowanego przez twórcę filozofii czynu. W *Legendzie Młodej Polski* Brzozowski pytał:

Kiedy nareszcie znajdzie się artysta, który nauczy nas współczuć z mężnymi, pełnymi woli, sięgającymi po odpowiedzialność? Kiedy nareszcie stanie się jasnym, że zrzeczenie się samowiedzy, rozumu, woli jest szpetotą?¹⁰.

Formułował także znamiennej tezę i wezwanie na przyszłość:

Życie, zbiorowe życie jest sprawdzianem prawdy, jest jej manifestacją, rzeczą samą, o ile jest ona w człowieku. Myśli, które tętnią w niem krwią czerwoną i uzdrawiającą natchnienia, które są zaczerpnięciem powietrza, są prawdą, mają ją w sobie, przepływa ona przez nie. [...]

Gdziekolwiek bądź jesteś, wyprostuj się w obliczu Boga i czyń¹¹.

Te i inne zdania patrona pokoleń 1910 i 1920 nieustannie przypominają się podczas obcowania z pisarstwem reprezentantów tychże generacji.

W kolejnych częściach książki starałam się przedstawić, w jaki sposób Herling-Grudziński, Jeleński i Miłosz na poszczególnych etapach swojego życia byli uwikłani w historię: zmagali się z doświadczeniem totalitaryzmu, angażowali się w literackie życie Europy, mierzyli się z moralnymi dylematami artysty, starali się wyrazić najadekwatniej, jak potrafili, wysławić metafizyczne fundamenty sztuki i istnienia. I w tym miejscu wypada raz jeszcze przypomnieć o patronacie Stanisława Brzozowskiego. Zaważył on na ich życiowych i artystycznych wyborach – decyzjach ludzi zakorzenionych

¹⁰ S. BRZOZOWSKI: *Legenda Młodej Polski. Studya o strukturze duszy kulturalnej*. Lwów 1910, s. 514.

¹¹ Ibidem, s. 579.

w tradycji, bez kompleksów, a z determinacją i odpowiedzialnością podejmujących działania, od których zależeć będzie kształt świata.

We wszystkim, co robili: pisali, komentowali, wyjaśniali opinii publicznej Zachodu, widoczne było ich osobowe piętno i osobiste zaangażowanie. Tym samym Historia, podobnie jak ich historie, zyskiwała indywidualny, a zatem ludzki wymiar.

Indeks nazw osobowych

A

Abramowska Janina 280, 311
Ackermann Ulrike 107, 311
Amicis Edmund de 27
Anders Władysław 20, 21, 311
Andres Zbigniew 15, 312
Andrzejewski Jerzy 48, 140, 160, 277
Applebaum Ann 258, 311
Arendt Hannah 41, 73, 80, 86, 94,
165, 311
Aron Raymond 86, 122
Arystoteles 252
Augustyn, św. 252

B

Bacon Francis 241
Baczko Bronisław 50, 51, 311
Baran Bogdan 276, 315
Barańczak Stanisław 200, 201, 311
Barthes Roland 280
Bartoszewski Władysław 264
Bellini Giovanni 136, 318
Bellmer Hans 136, 279, 318
Bem Paweł 193, 311

Bernacki Marek 10, 214, 265, 314,
315, 318
Beylin Marek 107, 109, 311
Białoszewski Miron 140, 163
Bielas Katarzyna 49, 313
Bielatowicz Jan 42, 257, 311
Bielska-Krawczyk Joanna 10, 50, 197,
225, 243, 254, 311, 317
Bieńkowska Ewa 153, 154, 215, 271,
272, 305, 311
Bikont Anna 113, 144, 312
Blake William 199, 144, 209, 218
Bloch-Michael Jean 122
Błażejczyk-Mucha Sylwia 36, 114,
317
Błażejowska Justyna 10, 70, 153, 178,
317
Błoński Jan 261, 312
Bobkowski Andrzej 38, 39, 56, 59,
63, 66, 312, 314, 322
Bocheński Józef Maria 56
Bohusz-Szyszko Marian 56
Bolecki Włodzimierz 10, 20, 32, 36,
43, 44, 69, 72, 73, 75-77, 79, 80,

- 114, 186, 197, 219, 220, 234, 236,
237, 253, 256, 261–263, 267, 269,
270, 280, 306, 312, 316, 317
- Bondy François 32, 107, 109–122,
135, 137–141, 143–145, 148, 154,
311, 312, 316, 318
- Bondy Luc 145
- Bordes François 101, 312
- Borkowska Grażyna 10, 312
- Borowski Tadeusz 237, 261, 312
- Böhme Jakub 209
- Brando Marlon 140
- Brandys Kazimierz 72, 160
- Braudel Fernand 38, 312
- Braun Jerzy 8, 140, 312
- Braun Kazimierz 15, 312
- Breczko Jacek 45, 312
- Brel Emmanuel 122
- Brodzka-Wald Alina 202, 279, 313
- Broniewski Władysław 264
- Bruno Giordano 238
- Brzozowski Stanisław 2, 7–11, 186,
235, 312, 313, 318, 320, 321, 323–325
- Burska Lidia 202, 279, 280, 313
- C**
- Caillois Roger 122
- Calvino Italo 37, 135, 319
- Camus Albert 80, 84, 148, 198, 324
- Caravaggio (właśc. Michelangelo
Merisi) 135, 219, 227, 318
- Carrel Alexis 236
- Cataluccio Francesco M. 49, 150, 151,
153, 313
- Chenu Roselyne 107, 313
- Chiaromonte Nicola 80, 118, 148–152,
154–158, 163, 303, 313, 317
- Chruszczow Nikita 68, 70, 149, 169,
258
- Chruścińska Iza 113, 318
- Ciołkosz Andrzej 40, 243, 244
- Coleman Peter 107, 313
- Conrad Joseph 7, 38, 39, 163, 164,
166, 316, 317
- Cosimo Piero di 287
- Croce Benedetto 33, 221
- Croce-Herling Lidia 164
- Cyrankiewicz Józef 170, 182
- Czapska Maria 56, 280, 281
- Czapski Józef 27, 56, 84, 98, 107–109,
112, 113, 124, 136, 151, 152, 193, 279,
291–294, 313, 320
- Czarnecka Ewa zob. Gorceżyńska
Renata
- Czechow Anton 158, 163, 164, 316,
317
- D**
- Danilewicz-Zielińska Maria 54, 313
- Dante Alighieri 27, 207, 289
- Dawson Christopher 195
- Dąbrowska Maria 140
- Dean James 140
- Degas Edgar 294
- Delaperrière Maria 259, 260, 313
- Dębska-Kossakowska Aleksandra
18, 19, 79, 197, 246, 259, 271, 291,
313, 314, 325
- Dobrowolski Tomasz 56
- Dostojewski Fiodor 244, 324
- Dybczak Krzysztof 190, 235, 275,
305, 314

E

Eichmann Adolf 73, 165, 316
Einstein Albert 80, 81
Eisler Jerzy 183, 314
Eliade Mircea 192, 195, 200, 314
Eliot Thomas S. 148
Emmanuel Pierre 102, 103, 107
Engels Fryderyk 51
Ernst Max 135, 319
Eyck Jan van 287

F

Filar Dariusz 100, 102, 110, 314, 321
Fini Leonor 37, 141, 142, 209
Fiut Aleksander 48, 54, 201, 208,
215, 311, 314, 323, 324
Fontaine François 122
Franaszek Andrzej 23, 54, 55, 66, 80,
81, 314
Fryde Ludwik 10, 306
Fuchs Ernst 136, 319
Fuksa Waleria 56

G

Galileusz (Galileo Galilei) 238
Garbol Tomasz 214, 215, 314
Gawliński Stanisław 265, 314
Geremek Bronisław 38, 312
Gheorghiu Constantin Virgil 289
Giedroyc (Giedroyć) Jerzy 14, 25,
36, 37, 43, 56–61, 63, 64, 66, 67,
78, 98, 105, 107–109, 112–115,
117–119, 121, 136–140, 151, 152, 185,
291, 314, 315, 317, 320
Gillie Darise 42, 45, 314
Giorgione (właśc. Giorgio Barbarel-
li da Castelfranco) 136, 287, 319

Giotto di Bondone 136, 318
Glondys Olga 80, 108, 116, 315
Głowala Wojciech 305, 315
Gołubiew Antoni 47, 315
Gombrowicz Rita 145
Gombrowicz Witold 49, 56, 61, 78,
79, 137–140, 142, 144, 145, 196,
279, 295, 296, 312, 313, 314, 315,
319, 321
Gomułka Władysław 125, 319
Gontarz Beata 18, 259, 271, 314
Gorbaczow Borys 161, 316
Gorczyńska Renata (pseud. Ewa
Czarnecka) 29, 76, 85, 206, 208,
212, 213, 315
Goya y Lucientes Francisco de 164,
271
Grabowski Artur 215, 324
Grémion Pierre 84, 98–100, 106,
107, 111, 112, 115, 117, 119, 146, 148,
149, 213, 315
Grinberg Daniel 41, 311
Grochowska Magdalena 25, 315
Grydzewski Mieczysław 40, 42, 53,
57, 58, 60
Gryziewicz Stanisław 56
Guagnelli Simone 147, 315
Guczalska Katarzyna 51, 52, 315

H

Habielski Rafał 56, 57, 315
HAMPL Lubomír 214, 315
Heck Dorota 190, 229, 315
Hegel Georg Wilhelm Friedrich
48–52, 315, 323
Heidegger Martin 276, 315
Heller Michał 199, 315

- Herbert Zbigniew 8, 140, 324
 Herling-Grudzińska Krystyna 197,
 243, 244, 311
 Herling-Grudzińska Marta 152, 323
 Hertz Aleksander 58
 Hertz Paweł 140
 Hertz Zofia 25
 Heska-Kwaśniewicz Krystyna 21,
 320
 Hilsbecher Walter 305, 317
 Hiteler Adolf 273
 Hłasko Marek 140, 141, 144, 163, 317,
 319
 Hostowiec Paweł zob. Stempowski
 Jerzy
 Hunt John 149
- I**
- Illg Jerzy 49, 313
 Ingarden Roman 250, 252, 317
 Iwaniuk Waław 56
 Iwaszkiewicz Jarosław 175, 176, 282
- J**
- Jagodzińska-Kwiatkowska Joanna
 235, 318
 Jakimowicz Andrzej 65
 Jan Paweł II, św. 238
 Janowska Katarzyna 266, 323
 Jarzębski Jerzy 27, 139, 315, 318
 Jasińczyk Janusz 56
 Jasińska-Wojtkowska Maria 190,
 235, 318
 Jaspers Karl 80–84, 318
 Jastrun Mieczysław 70, 140, 160
 Jaworska Anna 10, 318
 Jeżewski Krzysztof 195, 319
- Jonas Hans 207, 210, 212, 213, 319
 Josselson Michael 104, 149
 Juryś Julia 32, 115, 312
 Judt Tony 94, 319
 Jung Carl Gustaw 243
- K**
- Kaczmarek Czesław 123, 127
 Kandziora Jerzy 121, 122, 320
 Kania Ireneusz 139, 315
 Karpiński Wojciech 27, 39, 60, 61,
 105, 113, 119, 145, 151, 176, 194,
 258, 276, 314, 319, 320, 322
 Kaźmierczyk Zbigniew 208, 214, 320
 Kerski Basil 110, 111, 320
 Kersten Krystyna 20, 21, 86, 87, 89–
 92, 320
 Kisielewski Stefan 64
 Klee Paul 131
 Klimowicz Marek 207, 319
 Kłoczowski Jan Andrzej 219, 324
 Kłoczowski Jan Maria 84, 98, 111,
 148, 315
 Kłoczowski Piotr 39, 120, 318, 322
 Koestler Arthur 148
 Kolbe Maksymilian Maria 238
 Kołakowski Leszek 117, 127, 128, 144,
 219, 235, 255, 283, 285, 286, 313,
 320, 324
 Korczak Janusz 238
 Korek Janusz 59, 320
 Kosińska Agnieszka 154, 320
 Kott Jan 140, 144
 Koudelka Josef 22
 Kowalczyk Urszula 10, 312
 Kowalczyk Andrzej S. 105, 108, 113,
 139, 197, 292, 305, 314, 320

Kowalewski Janusz 56
Kozłowska Wanda 56
Kozłowski Waclaw 56
Krakowiak Małgorzata 9, 18, 19, 21,
193, 238, 269, 271, 293, 294, 305,
307, 313, 320, 324, 325
Kralowa Halina 263, 323
Kroński Tadeusz 48–51, 311
Kudelski Zdzisław 10, 49, 70, 153,
159, 178, 186, 197, 234, 235, 237,
239, 253, 254, 257, 312, 317, 320–
323, 326
Kurczewski Jacek 93, 324
Kulawik Adam 305, 315
Kwiatkowski Jerzy 10, 275, 314, 325

L

Laquer Walter 100, 101, 110, 321
Lasky Malvin 114
Lebenstein Jan 187, 197, 210, 279,
283, 285, 287, 311
Lechoń Jan 16, 325
Lepri Stanislao 136, 319
Leśniewski Norbert 8, 321
Levi Primo 263
Leyva de Virginia Maria 271
Lieberman Herman 33
Longo Luigi 149
Lotto Lorenzo 242, 272
Lubaszewska Antonina 190, 321

Ł

Łakomik Maria 160, 162
Łapiński Zdzisław 224, 225, 321
Łatka Rafał 46, 324
Ławrynenko Jurij 71, 316

M

Macdonald Dwight 80, 94
Mackiewicz–Cat Stanisław 33
Madej Wojciech 34, 43, 289, 324
Malewicz Kazimierz 130, 292
Malinowska Katarzyna 235, 321
Malthus Thomas Robert 132, 319
Mantegna Andrea 219
Manzoni Alessandro 270
Marks Karol 50, 45, 132, 319
Malraux André 292
Maroszczuk Grażyna 69, 321
Marzęcki Józef 323
Masaccio (właśc. Tommaso di Ser
Giovanni di Simone) 219, 241
Masłoń Krzysztof 152, 323
Matuszek Angelika 10, 214, 265, 314,
315, 318
Mauriac Claude 122
Meegeren van Hans 272
Mencwel Andrzej 8, 321
Mentzel Zbigniew 117, 313
Merisi Michelangelo zob. Caravaggio
Merton Thomas 80–84, 206, 207, 321
Messina da Antonello 219, 241
Miciński Bolesław 306
Mickiewicz Adam 209, 281
Michnik Adam 39, 144, 322
Miecznicka Magdalena 139, 321
Mieroszewski Juliusz 36, 56, 58, 63,
105, 108, 113, 122, 185, 314, 320
Mikołajewski Jarosław 263, 323
Miłosz Oskar 209
Minoret Bernard 134, 135
Miodońska–Brookes Ewa 305, 315
Mocarska–Tycowa Zofia 197, 322
Mochliński Kazimierz 56

Modzelewski Zenon 195
Mondrian Piet 129, 130, 131
Morante Elsa 33, 135
Moravia Alberto 33
Morawiec Arkadiusz 198, 242, 322
Morawski Andrzej 149, 317
Mroźek Sławomir 163
Mucharski Piotr 266, 323
Myszor Wincenty 209, 210, 325

N

Nadeau Maurice 138, 139
Nietzsche Fryderyk 26, 227–229
Niklewicz Piotr 290, 322
Norwid Cyprian Kamil 7, 8, 313
Nosowski Zbigniew 209, 325
Nowaczyński Adolf 36
Nowaczyński Piotr 235, 320
Nowak Zbigniew Jerzy 214, 322
Nowakowski Tadeusz 185, 325
Nycz Małgorzata 139, 315
Nycz Ryszard 197, 280, 311, 322

O

Olejniczak Józef 47, 322
Ortega y Gasset José 290, 291, 296,
297, 322
Orwell George 86, 148
Ostrowski Wiktor 56

P

Paczkowski Andrzej 54, 57, 322
Palester Roman 58, 60, 185, 325
Panas Paweł 235, 322
Parnicki Teodor 10
Pascal Blaise 247, 248

Pasterski Janusz 15, 312
Pawłowicz Anton 164, 316
Piasecki Sergiusz 56, 57, 60, 322
Platon 130
Podkówka Monika 158–160, 168,
181, 323
Podolska Teresa 139, 315
Podraza-Kwiatkowska Maria 219,
324
Pomian Krzysztof 36, 37, 63, 220,
314, 323
Potocki Jan 196, 197
Prądyński Jerzy 56
Prudhommeaux André 116, 323
Przyboś Julian 140
Pyszny Joanna 54, 57, 323

Q

Quinzio Sergio 147

R

Reszke Robert 200, 314
Retinger Józef 33
Rodak Paweł 139, 323
Romer Tadeusz 56
Rosiek Stanisław 31, 319
Rossi Ernesto 171
Rougement Denis de 114
Roux Denis de 139, 315
Roźek Lucyna 193, 320
Różewicz Tadeusz 140, 163, 217, 218,
323
Russell Bertrand 42, 257, 323

S

Sabatini Angelo G. 148
Sadzik Józef 276

- Salvadori Roberto 263, 323
 Sambor Michał 56
 Sandauer Artur 142, 323
 Schaff Adam 127, 128
 Schulz Bruno 141–143, 323
 Shakespeare (Szekspir) William 203
 Shore Marci 94, 323
 Siemek Marek J. 51, 323
 Silone Ignazio 33, 43, 70, 114, 118,
 146, 148–154, 157, 158, 163, 239,
 257, 258, 323
 Skarga Barbara 259, 261, 323
 Skoczyński Jan 52, 315
 Słonimski Antoni 36, 133, 140
 Słowij Tadeusz 56
 Sołżenicyn Aleksander 66, 156, 158,
 282, 316, 317
 Sorel Jerzy 9, 325
 Spengler Oswald 288, 323
 Stala Marian 278, 323
 Stalin Józef 52, 68, 77, 172, 178
 Stempowski Jerzy 34, 56, 107, 221,
 254, 284, 285, 288, 291–293, 298,
 305–307, 320, 323
 Stępień Marian 8, 323
 Straszewicz Czesław 185, 325
 Stróżewski Władysław 189–191, 233,
 234, 251, 252, 266, 323
 Strzałkowski Romek 175
 Sucharski Tadeusz 244, 324
 Supruniuk Mirosław A. 40, 53, 54,
 57–59, 62, 99, 107–109, 157, 313,
 324
 Swedenborg Emanuel 207, 209, 218
 Szacki Jerzy 87–89, 91, 324
 Szczepański Jan Józef 64, 65, 141,
 230, 291, 313, 324
 Szekspir William por. Shakespeare
 William
 Szlachta Bogdan 46, 324
 Szubianka Anna 238, 324
 Szuster Marcin 94, 323
 Szymik Jerzy 214, 215, 324

Ś
 Światło Józef 160
 Świda-Zięba Hanna 92, 93, 324

T
 Tardos Tibor 70
 Tarnawski Wit 56
 Tarnowska Maria 10, 81, 206, 321
 Tataro Marian 305, 315
 Tatarkiewicz Władysław 51, 190, 324
 Terc Abram 114, 161, 163, 316
 Terlecki Tymon 42, 185, 324, 325
 Tischner Józef 251, 300, 301, 324
 Tischner Łukasz 215, 324
 Todd Olivier 84, 324
 Togliatti Palmiro 149
 Tokarski Jan 56
 Tomasz z Akwinu, św. 252
 Tommaso di Ser Giovanni di Simo-
 ne zob. Masaccio
 Toruńczyk Barbara 39, 322
 Towiański Andrzej 10, 312
 Toynbee Arnold J. 34, 43, 288, 289,
 324
 Trznadel Jacek 89, 324
 Turowski Tomasz 8, 324
 Tycjan (właśc. Tiziano Vecellio) 287

U
 Urbanowski Maciej 8, 46, 324

Urbański Jakub 258, 311
Ursyn Józef 56
Uszyński Jerzy 151, 313

V

Vecellio Tiziano zob. Tycjan
Vincenz Stanisław 27–29, 56, 301,
305, 320

W

Wal Anna 16, 312
Walczak Jan 19, 325
Walicki Andrzej 8, 85, 86, 93, 325
Wańkowicz Melchior 56, 60, 314
Waśko Andrzej 198, 242, 306, 325
Wat Aleksander 140, 147, 163, 325
Wążyk Adam 140, 160
Weil Simone 24, 207, 220
Wejs-Milewska Violetta 10, 16, 17,
19, 55, 70, 153, 178, 185, 317, 325
Wierusz-Kowalski Józef 192, 314
Wiszniewska Monika 18, 259, 314
Witkiewicz Stanisław Ignacy 49
Wittlin Józef 56

Wolicka Ewa 209, 325
Woronin Siergiej 161, 163, 316
Woroszyński Wiktor 140
Wyka Kazimierz 8, 9, 325
Wyka Marta 10, 198, 305, 323, 325
Wyskiel Wojciech 16, 17, 325
Wyszyński Stefan 123, 127

Z

Zabierowski Stefan 19, 325
Zaleski Marek 201, 325
Zaleski Wojciech 56
Zamorski Kazimierz 56
Zaremba Zygmunt 56, 58
Zarębianka Zofia 190, 195, 326
Zdziechowski Marian 50, 326
Zeler Bogdan 21, 320
Zieliński Jan 59, 314
Zieliński Marek 238, 239, 243, 326

Ż

Żukowski Tomasz 202, 279, 313
Żuławski Juliusz 140
Żywina Józef 56

Aleksandra Dębska-Kossakowska

Ludzki wymiar historii

Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz
wobec historii, wspólnoty i sztuki

Streszczenie

Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz, choć przynależą do dwóch pokoleń literackich: 1910 i 1920, reprezentują tę samą formację kulturową. Są polskimi humanistami ukształtowanymi przez wspólny paradygmat wartości ufundowany na bazie tożsamych lektur.

W kolejnych częściach pracy autorka przedstawia, w jaki sposób Herling-Grudziński, Jeleński i Miłosz na poszczególnych etapach swojego życia byli uwikłani w historię. W pierwszej części opisuje ich zmagania z doświadczeniem totalitaryzmu i moralnymi dylematami artysty, przedstawia historyczne i polityczne okoliczności, w jakich dokonali wyboru emigracji, i jak ów wybór zaważył na ich twórczości. Rozdział *Wobec historii i polityki* eksponuje również dyskusję, jaką przez blisko pięćdziesiąt lat prowadził Herling-Grudziński z wyartykułowaną w *Zniewolonym umyśle* diagnozą.

Druga część pracy została poświęcona zaangażowaniu bohaterów książki w literackie życie Europy. W rozdziale *Wobec wspólnoty* autorka omawia ich związki z Kongresem Wolności Kultury. Przedstawia literacki i publicystyczny dorobek Jeleńskiego jako redaktora paryskiego miesięcznika „Preuves” oraz publikacje Herlinga-Grudzińskiego w rzymskim czasopiśmie „Tempo Presente”.

Ostatnia część książki, *Wobec powinności artysty*, jest poświęcona problematyce metafizycznej i aksjologicznej obecnej w pisarstwie Herlinga-Grudzińskiego, Jeleńskiego i Miłosza. We wszystkim, co robili – w ich pisarstwie, formułowanych komentarzach, wyjaśnieniach kierowanych do opinii publicznej Zachodu, wreszcie w zmierzaniu do tego, by wyrazić

najadekwatniej swoje spojrzenie na metafizyczne fundamenty sztuki i istnienia – widoczne było ich osobowe piętno i osobiste zaangażowanie. Tym samym Historia, podobnie jak ich historie, zyskiwała indywidualny, a zatem ludzki wymiar.

Aleksandra Dębska-Kossakowska

The Human Dimension of History

Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz
towards History, Community, and Art

Summary

Despite their belonging to two separate literary generations, namely, those born around 1910 and 1920, Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński, and Czesław Miłosz represent the very same cultural formation. They were all Polish humanists moulded by the common paradigm of values founded upon the basis of shared reading list.

In consecutive parts of her work, the author shows the ways in which Herling-Grudziński, Jeleński, and Miłosz, at subsequent stages of their lives, were entangled in history. Part One describes them as grappling with totalitarianism and the artist's moral dilemmas, providing historical and political backdrop to the fates of future émigrés and indicating the ramifications of their choice to emigrate for their artistic work. The chapter entitled *Wobec historii i polityki* [Towards History and Politics] is a particularly close account of Herling-Grudziński's discussion with the diagnosis contained in *The Captive Mind* over the course of nearly fifty years.

Part Two of the book is devoted to the involvement of the said writers into Europe's literary life. In the chapter *Wobec wspólnoty* [Towards Community] the author discusses their relationships with the Congress for Cultural Freedom. She gives the account of Jeleński's output in both the field of literature and opinion journalism as the editor-in-chief of Paris-based monthly *Preuves*, as well as Herling-Grudziński's contributions to a Rome-based magazine *Tempo Presente*.

The book's final part, entitled *Wobec powinności artysty* [Towards Artist's Duty] is devoted to metaphysical and axiological problematics present in writings by Herling-Grudziński, Jeleński, and Miłosz. What was

conspicuous in all they put their minds to – the literary art, the commentaries they worded, explanations they addressed to Western public opinion, and finally, in their endeavour to most adequately express their views on metaphysical foundations of art and existence – was their personal stigma and personal involvement. Thereby, the History, along with their histories, gained an individual human dimension.

Aleksandra Dębska-Kossakowska

Dimension humaine de l'histoire

Gustaw-Herling Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz
à l'égard de l'histoire, de la communauté et de l'art

Résumé

Gustaw-Herling Grudziński, Konstanty A. Jeleński, Czesław Miłosz, bien qu'ils appartiennent à deux générations littéraires, celles de 1910 et de 1920, représentent la même formation culturelle. Ce sont des humanistes polonais formés par le même paradigme de valeurs, fondé sur la base des lectures identiques.

Dans les parties subséquentes du travail, l'auteure présente comment, aux étapes particulières de leur vie, Herling-Grudziński, Jeleński et Miłosz étaient impliqués dans l'histoire. Dans la première partie, elle décrit leurs tentatives de faire face à l'expérience du totalitarisme et aux dilemmes moraux de l'artiste, elle présente les circonstances politiques et historiques dans lesquelles ils ont pris la décision d'immigrer et explique comment ce choix a influencé leur œuvre. Dans le chapitre *Wobec historii i polityki* [À l'égard de l'histoire et de la politique], elle expose aussi la discussion que Herling-Grudziński a menée, durant presque cinquante ans, avec le diagnostic articulé dans *La Pensée captive*.

La deuxième partie du travail est consacrée à l'engagement des auteurs dont il est question ici dans la vie littéraire de l'Europe. Dans le chapitre *Wobec wspólnoty* [À l'égard de la communauté], l'auteure analyse leurs relations avec le Congrès pour la liberté de la culture. Elle présente l'œuvre littéraire et commentatrice de Jeleński en tant que rédacteur du mensuel parisien « Preuves », ainsi que les publications de Herling-Grudziński dans la revue romaine « Tempo Presente ».

La dernière partie du livre, *Wobec powinności artysty* [À l'égard du devoir de l'artiste], est consacrée à la thématique métaphysique et axiologique

présente dans les ouvrages de Herling-Grudziński, de Jeleński et de Miłosz. Dans tout ce qu'ils faisaient – dans leurs écrits, les commentaires formulés, les explications adressées à l'opinion publique de l'Ouest, enfin dans l'aspiration à exprimer de la manière la plus adéquate leur point de vue sur les fondements métaphysiques de l'art et de l'existence – on a pu apercevoir leur empreinte singulière et engagement personnel. Par là même, l'Histoire, pareillement à leurs histoires, acquérait une dimension individuelle, donc humaine.

Redaktor:
Anna U. Piłśniak

Projekt okładki, stron tytułowych i działowych:
Piotr Kossakowski

Redakcja techniczna i łamanie:
Anna U. Piłśniak

Korekta:
Marzena Marczyk

Redaktor inicjujący:
Paulina Janota

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2021:
Copyright © 2020 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.01.2022 publikacja
dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

ISBN 978-83-226-3983-2 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3984-9 (wersja elektroniczna)

 <https://orcid.org/0000-0002-1309-8137>

Dębska-Kossakowska, Aleksandra
Ludzki wymiar historii : Gustaw Herling-Grudziński, Konstanty A. Jeleński,
Czesław Miłosz wobec Historii, wspólnoty i sztuki / Aleksandra Dębska-
-Kossakowska. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2020
<https://doi.org/10.31261/PN.4016>

Wydawca:
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 21,5. Ark. wyd. 18,0. Papier Munken Lynx 100 g, vol. 1.13.
PN 4016. Cena 34,90 zł (w tym VAT). Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski,
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin